

SUSRETI PEDAGOGA NACIONALNI NAUČNI SKUP

24. i 25. januar 2020.

PARTICIPACIJA U OBRAZOVANJU

PEDAGOŠKI (P)OGLEDI

ZBORNİK RADOVA

1838

1949

Izdavači

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
Institut za pedagogiju i andragogiju
Čika Ljubina 18–20, Beograd

Pedagoško društvo Srbije
Terazije 26, Beograd

Za izdavača

Prof. dr Živka Krnjaja
Nataša Stojanović

Urednici

dr Lidija Radulović
dr Vladeta Milin
dr Bojan Ljujić

Recenzenti saopštenja

Prof. dr Radovan Antonijević
Prof. dr Biljana Bodroški Spariosu
Doc. dr Saša Dubljanin
Prof. dr Emina Hebib
Prof. dr Živka Krnjaja
Doc. dr Ivana Jeremić
Doc. dr Bojan Ljujić
Doc. dr Maja Maksimović
Prof. dr Nataša Matović
Doc. dr Vladeta Milin
Doc. dr Zorica Milošević
Doc. dr Jovan Miljković
Doc. dr Lidija Miškeljin

Nevena Mitranić
Doc. dr Nataša Nikolić
Prof. dr Violeta Orlović Lovren
Prof. dr Dragana Pavlović Breneselović
Prof. dr Katarina Popović
Prof. dr Lidija Radulović
dr Mirjana Senić Ružić
Prof. dr Vera Spasenović
Doc. dr Milan Stančić
Doc. dr Zorica Šaljić
Prof. dr Aleksandar Tadić
Prof. dr Jelena Vranješević

Prelom

Aleksa Eremija
dr Milan Stančić

Dizajn korica

dr Mirjana Senić Ružić

Odeljenje za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Pedagoško društvo Srbije organizovali su u okviru Susreta pedagoga nacionalni naučni skup sa temom „Participacija u obrazovanju – pedagoški (p)ogledi”. Cilj naučnog skupa bio je da se razmotre najnovija naučna saznanja relevantna za participaciju različitih aktera vaspitnoobrazovnog sistema (dece, roditelja, vaspitača, nastavnika, stručnih saradnika, istraživača u oblasti obrazovanja) u odlučivanju o pitanjima u vezi sa nastavom, aktivnostima u vaspitnoobrazovnim institucijama i vaspitnoobrazovnom sistemu, da se razmene i sagledaju iskustva participacije u vaspitnoobrazovnoj praksi, kao i da se prepoznaju uloge i odgovornosti pedagoga u podsticanju participacije.

Programski odbor skupa

dr Šefika Alibabić, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Radovan Antonijević, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Nataša Vujisić Živković, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Miomir Despotović, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Živka Krnjaja, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Snežana Medić, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Dragana Pavlović Breneselović, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Aleksandra Pejatović, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Biljana Bodroški Spariosu, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Jelena Vranješević, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Nataša Matović, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Kristinka Ovesni, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Violeta Orlović Lovren, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Lidija Radulović, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Vera Spasenović, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Aleksandar Tadić, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Emina Hebib, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Saša Dubljanin, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Aleksandra Ilić Rajković, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Ivana Jeremić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Bojan Ljujić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Vladeta Milin, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Lidija Miškeljin, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Nataša Nikolić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Milan Stančić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Zorica Šaljić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Nataša Stojanović, predsednica Pedagoškog društva Srbije

Biljana Radosavljević, potpredsednica Pedagoškog društva Srbije

dr Miroslav Pavlović, Pedagoško društvo Srbije

Maja Vračar, Pedagoško društvo Srbije

Organizacioni odbor skupa

dr Nataša Nikolić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Nevena Mitranić, asistent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Dragana Purešević, asistent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

dr Mirjana Senić Ružić, asistent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Luka Nikolić, istraživač–pripravnik, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Ivana Patnić, istraživač–pripravnik, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Milica Sekulović, istraživač–pripravnik, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Jelena Stojković, istraživač–pripravnik, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Jelena Janjić, student doktorskih studija pedagogije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Jelena Medar, student doktorskih studija pedagogije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Jelena Sekulić, student doktorskih studija pedagogije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Katarina Bošković, sekretar Pedagoškog društva Srbije

Aleksa Eremija, tehnički urednik, urednik sajta Pedagoškog društva Srbije

Slovenka Simić, Pedagoško društvo Srbije

Irena Mučibabić, Pedagoško društvo Srbije

Slavica Ilić, Pedagoško društvo Srbije

Klub studenata pedagogije, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Napomena. Naučni skup je realizovan u okviru projekta Instituta za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu „Modeli procenjivanja i strategije unapređivanja kvaliteta obrazovanja u Srbiji” (br. 179060) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Razvojnog plana Pedagoškog društva Srbije.

POBEĆI SA PETROM: KONTURE PARTICIPACIJE NA MAPI JEDNOG DOGAĐAJA⁵⁵

Nevena N. Mitranić⁵⁶

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Apstrakt

U ovom radu nastojimo da izmestimo pitanje participacije iz ustaljenih okvira tumačenja i podstaknemo nove mogućnosti razumevanja vaspitno-obrazovne prakse i kultivisanja učešća različitih aktera u njoj. Isprovocirana konkretnim događajem iz istraživanja sprovedenog u vrtićkoj grupi, autorka rada poziva se na filozofske ideje Žila Deleza i Feliksa Gatarija kako bi osvetlila različitost načina na koje dete učestvuje i višeslojnost uslova kojima se oblikuje život i rad vrtićke grupe, te kako bi postavila pitanje nad aktuelnim praksama kojima se učešće deteta podržava. Mapirajući događaj – odnosno, skicirajući *molarne*, *molekularne* i *linije bega* kao različite prirode i pravce kretanja višestrukih sila koje događaj oblikuju, autorka rada sugerise mogućnost razumevanja participacije kao eksperimentalne, afektivne, kontekstualne i relacione prakse, koja zahteva kritički i kreativan angažman teoretičara i praktičara jednako, i u čijem ostvarenju uloga pedagoga može biti od ključnog značaja.

Ključne reči: participacija, Žil Delez, linije bega, društvo kontrole.

Uvod

„Petre Vujisiću!”⁵⁷

Preseče vrtićku sobu glas i svi se napeto okrenuše. Shvatajući da uzvik nije njima upućen, deca su se vraćala svojim poslovima.

Sva osim Petra.

⁵⁵ *Napomena.* Tekst predstavlja rezultat rada na projektu „Modeli procenjivanja i strategije unapređivanja kvaliteta obrazovanja u Srbiji” Instituta za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu (broj 179060), čiju realizaciju finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

⁵⁶ E-mail: nevena.mitranic@f.bg.ac.rs

⁵⁷ Ovaj rad je zasnovan na događaju zabeleženom tokom istraživanja u vrtiću. U skladu sa istraživačkim etičkim kodeksima i saglasnostima za korišćenje podataka, imena dece koja se pojavljuju kroz ovaj događaj su izmenjena.

Zakolutavši ka vaspitačici ne samo očima, već celim telom, Petar u tresku sede na tepih i ostade tu, natmuren i nepomičan.

U nastavku žamora oko mene, shvatam da, nakon četiri meseca provedena u ovoj vrtičkoj grupi, ja Petra ne poznajem.

(Izvod iz istraživačkog dnevnika)

Ovo je priča o jednom Petru koji je pobjegao iz projekta.

Bekstvo se odvijalo u vrtičkoj grupi koja radi po koncepciji Osnova programa PVO⁵⁸ *Godine uzleta*. Prema Osnovama programa (MPNTR, 2018), razvijanje projekta sa decom je okosnica planiranja vaspitno-obrazovnog rada sa decom i razvijanja realnog programa. Uvažavajući dete kao bogato potencijalima i kompetentnog učesnika sopstvenog učenja i življenja, projekat sa decom polazi od problematike koja je deci smisljena i izazovna za istraživanje i predstavlja stvaralački proces u kom deca i odrasli zajedno otkrivaju, igraju se i kreiraju nova iskustva i saznanja.

Ali Petar nije bio učesnik projekta.

Mada je istraživač već dugo boravio u vrtičkoj grupi i nastojao da bude na žarištu zbivanja, nakon što je Petra opazio, shvatio je da dečaka nema ni na jednoj slici, snimku, zabelešci, čak ni sećanju na različite situacije kojima je istraživač svedočio. Poznajući nove Osnove programa, kao i konkretne vaspitače i njihovu umešnost u zajedničkom razvijanju realnog programa, istraživač se zapitao: da li je Petar jedno od one „nemoguće dece”, za koju se tešimo da se u svakoj grupi moraju naći, ili se razlog što Petar ne učestvuje krije negde mimo samog Petra?

Ovaj rad proističe iz potrebe da ispratimo liniju promišljanja proisteklu iz susreta Petra i istraživača i da prepoznamo različite sile dejstva koje su oblikovale sam susret, razmišljanje o njemu i pitanje participacije koje u ovom radu postavljamo.

U koncipiranju ovog rada snažno se oslanjamo na filozofske ideje Žila Deleza (Gilles Deleuze) i Feliksa Gatarija (Felix Guattari), koje ćemo spram ograničenja rada

⁵⁸ U daljem radu, skraćenicom PVO označavaće se predškolsko vaspitanje i obrazovanje.

pojašnjavati samo koliko je neophodno – počevši od ovog trenutka i pojašnjenja mape događaja.

Mapirati događaj znači mapirati različite linije kretanja koje oblikuju konkretne situacije, daju im intenzitet, ali i koje kriju potencijal živih zbivanja da budu nešto više i drugačije. Mapirati linije znači odmotati ih, pratiti ih, razmišljati sa njima i sa vezama koje prave (Zdebik, 2012) i, kao što sa mapama to obično biva, pitati se gde bi još mogle da nas odvedu. U daljem radu, pokušaćemo da uobličimo pitanje participacije mapirajući priču o Petru i linije u njoj.

Konture participacije u molarnim linijama⁵⁹

Kada vaspitačice menjaju smenu, cela grupa se okupi na tepihu. Deca izlože čime su se tokom dana bavila i dogovore šta će raditi dalje. Svakoga dana to je ozbiljan sastanak, sa ozbiljnim pitanjima i javljanjima za reč, ozbiljnim predlozima i razmatranjima, ozbiljnim izrazima lica.

Svi su „na nivou zadatka”.

Kao da, sedajući na tepih, preuzimamo uloge i pravila igre o kojoj ništa nismo rekli, ali svi znamo da traje i učestvujemo u njoj – bilo da ćutimo na ivici tepiha, ili da iznova dižemo dva prsta.

(Izvod iz istraživačkog dnevnika)

Konvencijom o pravima deteta, participacija je propisana kao pravo „...slobodnog izražavanja mišljenja o svim pitanjima koja se tiču deteta” (Vučković Šahović, 2016: čl.12). Načini na koje omogućavamo ostvarivanje ovog prava omeđeni su uzrasnim razlikama, specifičnostima neposrednog okruženja, društvenog konteksta i društvene grupe kojoj dete pripada (Vranješević, 2018), ali i u velikoj meri potrebom da se *glas deteta* čuje (I’Anson, 2013).

⁵⁹ *Molarne linije* usmerene su ka uređivanju masovnog, stvarajući kategorije kao što su socijalne klase, polovi, političke partije, nacije, pa i identiteti (Windsor, 2015). *Molarne linije* okupljaju tokove sila u režime i obrasce kojima se može upravljati, pripisujući im vrednost i smisao (Ibid).

U zapadnoj kulturi, reći da neko ima glas podrazumeva da taj neko ima identitet, pravo i moć (Ibid). Savremeni politički diskurs odlikovan je naratokratijom – privilegovanjem naracije kao načina izražavanja ideja i privilegovanjem onih koji su u racionalnom, narativnom diskursu vešti (Panagia, 2009; prema Pires, 2014). Osnažiti dete da ostvari svoja prava znači podržati ga da uobliči svoje ideje u racionalnu, narativnu misao, i otvoriti mu prostor za učešće u dominantnom diskursu (Pires, 2014). Od dečjeg samita Ujedinjenih nacija, preko javnih obraćanja dece sa skupštinske govornice, pa do vaspitačice koja pita: „... A šta biste želeli da znate o tome?“, naratokratija boji razumevanje dečje participacije i moguće prostore za njeno ostvarivanje. Određenje slobode izražavanja – ideja svih vrsta, u ma kojoj formi, putem bilo kog sredstva koje dete odabere (Vučković Šahović, 2016: čl.13) ne spori potrebu narativnog diskursa za gotovom, racionalnom mišlju koju treba izraziti.

Međutim, dete svet promišlja delajući – čime misao nije preduslov izraza, niti iskustvo preduslov adekvatnog mišljenja, već se misao i akcija odvijaju uporedo (Krnjaja, 2010). Mi odrasli smo ti koji, spram sopstvenog referentnog sistema, određene izraze legitimišu kao „mišljenje“ i postavljaju kriterijume za određivanje njegove težine (na primer, uzrast i zrelost deteta).

Da li je pitanje participacije pitanje prihvaćenosti deteta u svetu odraslih, oslobođanja deteta od kolonijalne sile odraslosti, ili postoji nešto između? Možemo li (pre)oblikovati pitanje o participaciji ako zaobiđemo binarne podele i zapitamo se u živom odnosu i procesu?

Konture participacije u *molekularnim linijama*⁶⁰

Petar je brz.

Okupira prostor nepredvidivo i gde god se zatekne, dominira.

Štrči.

⁶⁰ Tehnika mapiranja koju predlažu Delez i Gataru služi se *molekularnim linijama* kako bi pomerila fokus sa statičnih formi i funkcija koje određenim telima pripadaju na pitanje procesa u kojima tela postaju određena, procese kojima se oblikuju mogućnosti tela da delaju i trpe (Windsor, 2015). *Molekularne linije* su kretanja u prostoru između - pojedinosti i pojedinaca, različitih veza i odnosa, često na daljinu i presecajući kroz različite nivoe (Thornton, 2018).

Zavrti sve oko sebe.

Ruke i noge su mu tu i nisu tu, kao da su već krenule drugde.

Gledajući Petra, nisam sigurna šta radi, ali osećam da

„...samo što nije...”.

Petar je glasan.

Malo-malo pa prostor probije zvuk njegovog smeha, uzvika, negodovanja, dozivanja.

Njegov glas me svaki put preseče. Šta god da radim, probode me pomišlju

„Šta li je sada...”

Nisam videla da je Petar naudio nekome. Nisam čula od njega lošije reči od onih kojima su se dobacivala druga deca. Niti je kaos za njim mogao biti pečat baš njegovog prolaska.

Ipak, Petar dođe, i tu je, i kreće se...

... I „samo što nije...”

Učestalo se u sobi čuje tresak ili žamor i: „Petre Vujisiću!”

Razbarušena glava izvire iz gomile koja se komeša i jurca i: „Petre Vujisiću!”

Petar sedi za stolom, a nad njim su naše oči, naša ruka, naše grlo već spremni.

Petru ništa ne drži pažnju.

Petru svašta može pasti na pamet.

Petar je operisao oči i mora da se čuva da se ne povredi.

(Izvod iz istraživačkog dnevnika)

Kako pitanje participacije izgleda u sred institucije vrtića i ideje projekta, vaspitačica, istraživača, dece i (neprisutnih) porodica, zbijene kvadrature vrtićke sobe, tempera, kamenčića, panoa i mobajla, praznih prostora, alata, koraka i odjeka, tila i mašni, kamere i naočara, bola u kičmi, yu-gi-oh karata i priče o projektu koja čeka da bude napisana?

Naslućuje se tenzija.

Ono što se „tek sluti” a nikad do kraja ne spozna oblikuje odnose u koje stupamo, mogućnosti nas i drugih da činimo i trpimo, stvarnost koju zajedno živimo i budućnost deteta, koja...

„...samo što nije...”

... Nasilnik iz škole koji se kliberi u poslednjoj klupi, navijač iz kraja koji se bahato širi trotoarom, neodgovorni sin, bezobzirni muž, šef koji se izživljava nad zaposlenima, pijan ispred trafike što zviždi za ženama. U budućnosti, Petar može biti sve od navedenog. Neko ko je glasan, upadljiv i „nemiran” u feminiziranu kulturu vrtića unosi senku „opasnog” ponašanja (Pavlović Breneselović & Krnjaja, 2016).

Pretnja stiže iz budućnosti. Čak i kada razlog ne postoji, pretnja je stvarna jer je osećamo kao takvu, legitimišući preduzimanje preventivne akcije (Masumi, 2017). Stvarnost koju živimo oblikovana je slutnjom nečeg što bi *moglo biti* i nastojanjem da brojne moguće ishode stavimo pod kontrolu.

Savremena društva oslanjaju se na „upravljanje rizicima”, napuštajući potrebu da pojedinca identifikuju i uklope u predodređeni okvir, već ga lome u set podataka, uzoraka, merljivih riziko faktora kojima umesto identiteta dodeljuju „lozinku” (Deleuze, 1992). Sve što jesi i sve što možeš biti dobrodošlo je kao podatak kojim se mašinerija revidira i nudi ti – novi kredit, novu jaknu, novi kviz da rešiš, restoran da posetiš, uslugu „samo za tebe” da kupiš. Čineći sve pitanjem ličnog izbora i promovišući beskonačne mogućnosti da „budeš deo”, savremeno društvo postavlja participaciju kao marketinšku strategiju i podstiče nas da učestvujemo u mehanizmima koji nas apsorbuju i zatvaraju (Ott, 2018). Učešće u aktuelnim društvenim praksama postaje ne samo mogućnost, već prećutna prisila – da se pojaviš, izraziš, postaviš, odrediš, kako bismo znali šta sa tobom dalje da činimo.

Pitanje participacije „...više nije kako omogućiti ljudima da se iskažu, već kako otvoriti pukotine tišine u kojima bi, možda, ljudi našli nešto vredno kazivanja” (Bell, 2003).

Konture participacije u *linijama bega*⁶¹

Obazrivo smo koristili gopro kameru u vrtiću. Najpre sam snimala ja, potom i deca, pažljivo, po mom uputstvu.

Jednog dana, Petar je pitao može li da snimi decu koja igraju šah. Nisam izražavala sumnje, ali nesvesno sam odlučila da držim četvore oči otvorene.

... I jesam.

Jer Petar je mahao, skakao, uzvikivao i smejavao se, sa sve kamerom na ruci. Smejala su se i deca pored njega, pa nisam prilazila.

Nešto kasnije, došla sam po kameru i Petar je neosporno negodovao. Namrštio se, ućutao, potom svalio beživotno na sto, mlitavom rukom usporeno gaseći kameru.

Udahnula sam duboko i zahvalila mu se.

(Izvod iz istraživačkog dnevnika)

Želja je, mada nevidljiva, uvek prisutna u pedagoškim procesima (Zembylas, 2007). Prema Delezu i Gatariju, želja nije lični nedostatak, niti nedostajanje, već socijalna i radoznala težnja (Olsson, 2009; Parr, 2010). Želeti, znači slutiti *još nešto* moguće – nešto može biti drugačije u konstelaciji u kojoj se nalazimo i time što želimo već smo na tragu načina da stvarnost bude nešto više. To ne znači da imamo nedostatak zbog kog se ne možemo prilagoditi, niti da sanjamo mimo sveta i uslova u kojima se nalazimo. Želja nije lična odluka. Želeti znači slutiti prostor drugačije realnosti, prostor koji trenutna situacija (realno) nosi u sebi.

Kakve nove realnosti deca slute i, želeći, u svetu otvaraju, pitanje je koje najčešće ne postavljamo. „Detinjstvo” krojimo željama koje pred dete postavljaju porodica, obrazovna ustanova i kultura, zanemarujući da dete *uvek već* izmiče i želi šire, dalje i drugačije (Olsson, 2009). Potencijal i ostvarenost ovog izmaka nije u tome „da jedan

⁶¹ Pored *molarnih* i *molekularnih linija*, Delez i Gatari navode i treću prirodu kretanja - *linije bega*. Ove linije nisu „bekstvo od...”, već „beg izvan” propisanih putanja, utvrđenih okvira, ustaljenih ideja i reprezentacija, stvaranje radikalno drugačijeg iskustva postajanja (Windsor, 2015). *Linije bega* nose duh želje kao produktivne i revolucionarne sile (Ibid).

pobegne preko horizonta, već da izmesti sam horizont” i postavi novu perspektivu za većinu (Thronton, 2018).

Te večeri, pustila sam Petrov snimak i bila zatečena. Najpre sam se zbunila, potom kikota, a do kraja snimka i brisala oči preplavljena olakšanjem i grižom savesti.

Petar je sportski komentator i izveštava o: „Super šahu”.

Njegov glas je pompezan, karakterističan, entuzijastičan, izraz lica komičan, ali šahovski dvoboj u koji je upao gubi oštrinu i, uz sve više osmeha i spontanih dobacivanja, postaje prijateljski susret. Petrovo mahanje rukama i užarenost komentara okupljaju decu sa drugih krajeva prostorije i mnogi se i sami upuštaju u igranje televizijske emisije. Šahovska tabla, toliko puta do sada korišćena, vibrirala je novim životom.

Vreme za snimanje ističe i Petar to zna. Glasom podiže tenziju, ubrzavajući igrače:

„Brzo Milane! Milan će izgubiti! Izgubiće!” (diše ubrzano na kameru)

„Kakav potez, kakav potez! Oni se bore do kraja života!”

„Dolazi konj, Milane! Konj, Milane! Šta će da se desi, ljudi, šta će da se desi...”

... Wow. Čujte mog druga Andrejeva.”

„Ne znam šta će da se desi, ne znam kako će da odigraju i ne znam ko će da pobeđi”, ozbiljno izjavljuje Andrejev za medije.

... Tada se na snimku čuje moj glas.

„Uh, prošlo ti je 5 minuta. Hoćeš da ugasim?”

(Izvod iz istraživačkog dnevnika; Transkript razgovora sa snimka)

Pitanje participacije nije gde sve pojedinac može ići, već hoće li iko krenuti za njim. Participacija je čin zajedničkog izmeštanja, oslonjenog na otvorenost za drugoga i veru da svet može biti nešto više. Participacija je konstelacija – eksperimentalna, afektivna, kontekstualna, uvek u pregovaranju između kreativnosti želje i mehanizama moći koji nastoje da je oblikuju (Pugh& Grove, 2017).

Zaključak

Nakon Petrovog snimka, pustila sam da se kamera otrgne od mene.

Rađali su se intervjui, avanturističke emisije, dramski prikazi. Snimci različitih glasova i kretanja, različitih senzibiliteta, različitog intenziteta.

Bili su divlji. Bili su nežni. Bili su euforični. Bili su da se naježiš.

Bili su posebni.

Deca su retko bila raspoložena da govore o njima. Uvek su bila raspoložena da snime nešto novo.

Prebacili bi snimke na laptop i uvek bi neko bio zainteresovan da ih gleda iznova. Gledala sam sa njima, pratila čemu se vraćaju, šta snimaju i komentarišu, šta je to što im znači. Snimci nisu bili vezani za projekat, ali su često nalazili način da uliju nove ideje i život u njega.

(Izvod iz istraživačkog dnevnika)

Ovaj rad ne traži od nas da pustimo Petra da pobjegne. Niti je opravdanje da mi pobjegnemo od svojih profesionalnih uloga i odgovornosti. Ovaj rad je poziv na ono najteže – da pobjegnemo sa Petrom i zajedno izmestimo horizont pedagoške teorije i prakse.

Promišljati kritički je neophodno, ali nije dovoljno. Da bismo stvorili nešto drugačije i oslobodili život u vaspitno-obrazovnim ustanovama, neophodno je da budemo kreativni, odvažni, i pre svega da *budemo tu*. Na nama kao pedagozima je da budemo osetljivi za žive odnose kojima se neposredna praksa odvija, prepoznamo norme i procedure kojima se prilika za drugačije prakse suzbija, da prepoznamo prostore mogućeg koje akteri prakse otvaraju i da ih negujemo i povezujemo na način koji vaspitno-obrazovnu praksu čini vitalnom, radosnom i etičnom.

Literatura

Bell, J. (2003, October 17). *Between Individualism and Socialism: Deleuze's Micropolitics of Desire*. Presented at the Association for Political Theory, Inaugural Conference, Grand Rapids, Michigan.

Deleuze, G. (1992). Postscript on the Societies of Control. *October*, 59 (Winter), 3–7.

l'Anson, J. (2013). Beyond the Child's Voice: towards an ethics for children's participation rights. *Global Studies of Childhood*, 3(2), 104–114.

Krnjaja, Ž. (2010). Igra, stvaralaštvo, otvoreni vaspitni sistem – šta ih povezuje? *Nastava i vaspitanje*, 59(2), 264–277.

- Masumi, B. (2017). Buduće rođenje afektivne činjenice. U: J. Blagojević, M. Stošić, i J. Timotijević (ur.), *Periferije političkog: o afektima, stvarima i zajednicama* (str. 237–260). Beograd: Fakultet za medije i komunikacije Univerziteta Singidunum.
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (2018). *Pravilnik o Osnovama programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja – Godine uzleta*. Dostupno na <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2018/09/OSNOVE-PROGRAMA-.pdf>
- Olsson, L. (2009). *Movement and Experimentation in Young Children's Learning*. London: Routledge.
- Ott, M. (2018). *Dividuations: Theories of Participation*. Berlin: Palgrave Macmillan.
- Pavlović Breneselović, D. & Krnjaja, Ž. (2016). Discourses on gender in early childhood education and care (ECEC) setting: Equally discriminated against. *Journal of Pedagogy*, 7(2), 51–77.
- Parr, A. (2010). *The Deleuze Dictionary: Revised Edition*. Edinburgh: University Press.
- Pires, M. (2014). *De-territorializing the child: towards a theory of affect in educational philosophy and research* (Unpublished doctoral dissertation). Montclair State University: Department of Educational Foundations. Retrieved from <https://digitalcommons.montclair.edu/cgi/viewcontent.cgi?Article=1065&context=etd>
- Pugh, J. & Grove, K. (2017). Assemblage, Transversality and Participation in the Neoliberal University. *Environment and Planning D: Society and Space*, 35(6), 1134–1152.
- Thornton, E. (2018). *On Lines of Flight: A Study of Deleuze and Guattari's Concept* (Unpublished doctoral dissertation). University of London: Royal Holloway.
- Vranješević, J. (2018). Konvencija o pravima deteta i slika o detetu: uvažavanje individualnih i društveno-kulturnih specifičnosti. U K. Skubic Ermenc (ur.), *Udejanjanje načela individualizacije v vzgojno-izobraževalni praksi: ali smo na pravi poti?* (str. 77–80). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Vučković Šahović, N. (2016). *Konvencija o pravima deteta*. Dostupno na <https://www.unicef.org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf>
- Windsor, J. (2015). Desire Lines: Deleuze and Guattari on Molar Lines, Molecular Lines, and Lines of Flight. *New Zealand Sociology*, 30(1), 156–171.
- Zdebik, J. (2012). *Deleuze and the Diagram: Aesthetic Threads in Visual Organisation*. London: Continuum International Publishing Group.
- Zembylas, M. (2007). Risks and Pleasures: A Deleuzo-Guattarian Pedagogy of Desire in Education. *British Educational Research Journal*, 33(3), 331–347.